

Planuri de lecții comentate

REPUBLICA ROMANĂ DUPĂ MARILE CUCERIRI

1. Situația statului roman la sfârșitul marilor cuceriri

- întinderea stăpînirii romane : provinciile
- acumularea de mari bogății în mîinile nobilimii romane ¹
- pătrunderea influenței grecești : decăderea vechilor moravuri ²

2. Transformările social-economice

a) Întărirea puterii nobilimii

- *nobilimea*, marea profitoare a războaielor de cucerire ³
- baza puterii politice a nobilimii : ⁴
 - 1. magistraturile
 - 2. comandamentele militare
 - 3. guvernarea provinciilor
- baza puterii economice a nobilimii : *latifundiile* ⁵
- noua clientelă ⁶

b) Decăderea clasei micilor proprietari

- cauzele ⁷
 - rezultatele : — formarea plebei urbane ; comerțul voturilor ⁸
 - „Panem et Circenses !“ : distribuțiile gratuite ⁹
 - urmările : lipsa de ostași ¹⁰

c) Formarea clasei cavalerilor

- cauzele ¹¹
 - categoriile : 1) publicani ; 2) negustori ; 3) bancheri
 - *camăta*, caracteristica sistemului financiar roman ¹²
 - influența cavalerilor în viața politică : războaiele de jaf ¹³

d) Creșterea numărului sclavilor

- cauzele ¹⁴
 - categoriile : 1) sclavii publici ; 2) sclavii domestici ; 3) sclavii agricoli ; 4) gladiatorii
 - libertății ¹⁵
 - viața grea a sclavilor

3. Începutul răscoalelor sclavilor

- cauzele răscoalelor
- prima răscoală a sclavilor din Sicilia ¹⁶
- a doua răscoală a sclavilor din Sicilia

4. Concluzie : Marile cuceriri mediteraneene, o răscruce a istoriei romane ¹⁷

Comentariu istoric

1. În jumătatea de secol scurs între sfârșitul celui de al doilea război punic și cucerirea Greciei (200—146 î.e.n.), războaiele care au dus la stabilirea supremației romane în bazinul Mării Mediterane au adus nobilimii romane câștiguri imense : Carthagina plătită ca despăgubire de război 10.000 de talanți ; Filip al V-lea al Macedoniei, în 197 î.e.n., 2.000 de talanți ; Antiochos al III-lea al Syriei, în 188 î.e.n., 15.000 de talanți. Pe lângă aceasta, prada de război luată de romani în același interval se cifrează la aproximativ două miliarde de sesterți. Or, principalii beneficiari ai ambelor categorii de venituri au fost nobilii. Totuși, este de amintit că după cel de al doilea război cu Macedonia, începând cu anul 167 î.e.n., cetățenii romani au fost scutiți de a mai plăti impozit.

2. Contactul cu civilizația greacă fusese la început un stimulent pentru romani : sub influența ei romanii își ridicaseră nivelul vieții materiale, fără să se moleșească și își creaseră o literatură care, folosind modelele și tiparele grecești, își păstra originalitatea. Dar marile cuceriri făcând din romani stăpînii Greciei, au dus la adoptarea moravurilor hellenistice, adică a moravurilor grecilor decadenti, puternic influențați de cultura orientală. Iată de ce în faimosul său vers „Grecia învinsă a cucerit pe vajnicul ei cuceritor“, Horatius accentuează asupra acestui aspect negativ al influenței grecești, care în locul puternicei organizații familiale, a vieții sobre și a muncii încordate, a introdus în societatea romană desfrul, luxul și lenea.

3. După sfârșitul luptei între patricii și plebei (287 î.e.n.), între marile familii patriciene și plebece se produsese o apropiere, iar ca rezultat al căsătoriilor mixte ele se contopiseră într-o aristocrație nouă, purtînd numele de nobilitas. Prin nobilitas se înțelegea în sec. II-I î.e.n. noua aristocrație patricio-plebeiană, a cărei caracteristică o constituia faptul de a fi formată *numai* din familiile ai căror membrii exercitaseră una din cele 3 mari magistraturi romane : questura, pretura sau consulatul. Cînd un om ce nu făcea parte din nobilitas ajungea să exercite una din aceste trei magistraturi, el era numit *homo novus* și considerat ca întemeietorul nobleței familiei sale. Cel mai vestit *homo novus* din această perioadă a fost Marcus Porcius Cato, supranumit Cato Censorul.

4. Baza puterii politice a nobilimii o constituia exercitarea magistraturilor : de aceea, se constată o tendință constantă de a păstra aceste magistraturi în mîinile reprezentanților unui mic număr de familii, ceea ce a dus la constituirea unei puternice oligarhii nobiliare. Dar cum, în perioada marilor cuceriri, comandanții militari erau numiți dintre consuli sau pretori, iar după sfârșitul cuceririlor guvernatorii provinciilor erau recrutați tot dintre foștii magistrați, apare evidentă legătura : trebuie să fi exercitat o magistratură pentru a deveni comandant militar și guvernator de provincie ; și trebuie să fi condus o expediție militară sau să fi guvernat o provincie pentru a face rost de banii necesari campaniei electorale cu care să te realegi într-o magistratură superioară.

5. Marile sume de bani care au intrat în mîinile nobilimii au fost investite de membrii ei cu precădere în cumpărarea de pămînturi în Italia. Folosindu-se de strîmtorarea micilor proprietari provocată de războaiele nesfîrșite, nobilii au cumpărat pămînturile acestora, mărindu-și suprafețele de pămînt. În același timp, ei luau cu arendă pe termen nelimitat din *ager publicus*, adică din teritoriul pe care Roma îl confiscase de la popoarele învinse și-l transformase în

proprietate de stat, întinse porțiuni pe care le lucrau cu munca sclavilor. Din aceste două categorii de pământuri s-au alcătuit *latifundiile*, domenii întinse pe care nobilimea le punea în valoare fie cu munca sclavilor, fie cu aceea a salariaților agricoli care, sub conducerea unui antreprenor se angajau în schimbul unui mic salariu în perioada strîngerii recoltei. Și, deoarece grîul care venea din provincii — Sicilia și Africa — făcea concurență grîului italian, nobilii preferau să cultive pe moșiile lor măslinul și vița de vie, care aducea un venit considerabil și să lase o mare parte a pămîntului pășunatului vitelor, îngrijite de un număr redus de sclavi. Iată de ce, odată cu formarea latifundiilor, agricultura italiană — cu excepția regiunilor periferice — a cunoscut o transformare hotărîtoare : grîul a cedat locul măslinului și viței.

6. Deoarece obținerea magistraturilor era condiționată de obținerea votului alegătorilor, cetățeni domiciliați în Roma, familiile nobile își recrutau din mijlocul plebei sărace un mare număr de clienți, cărora le asigurau întreținerea zilnică și accesul la spectacolele publice, în schimbul obligației de a le da votul cu ocazia alegerilor. În felul acesta a început un sistem de corupție electorală care a îngăduit nobilimii să-și păstreze supremația politică pînă la sfîrșitul republicii.

7. Decăderea treptată a clasei micilor proprietari a avut cauze multiple, între care cele mai de seamă au fost : *războaiele nesfîrșite*, în care pierderile cele mai mari le-a suferit această clasă care alcătua nucleul legiunilor ; *distrugerile provocate de al doilea război punic*, care au gonit pe mulți proprietari, făcîndu-i să se refugieze în Roma, de unde n-au mai plecat, vînzîndu-și pămînturile pîrjolite nobilimii ; *concurența grîului transmarin*, care făcînd agricultura neremuneratoare, i-a silit pe micii proprietari să-și vîndă pămînturile și să se ducă să îngroașe rîndurile plebei urbane ; *tendința de acaparare a nobilimii*, care, încercînd să-și rotunjească moșiile, făcea atîtea șicane micilor proprietari vecini, pînă îi hotărau să-și vîndă bucata de pămînt ; *atrakția orașului*, cu viața lui comodă și ușoară, care-i făcea pe mulți din cei ce-și petrecuseră mulți ani sub arme să nu se mai întoarcă la vechea lor ocupație de agricultori, ci să-și vîndă pămîntul și să se stabilească în oraș. Firește, clasa micilor proprietari nu a dispărut nici o dată complet, dar a scăzut în așa măsură, încît rolul ei social practic a încetat.

8. Dat fiind că toți micii proprietari erau cetățeni, instalîndu-se în oraș ei intrau în clientela nobilimii, doritoare ca în ziua alegerilor să aibă alături de ea cît mai mulți votanți. Și, deoarece potrivit sistemului roman, libertății obțineau și ei dreptul de cetățenie, plebea urbană cu drept de vot era un amestec de mici proprietari ruinați, de latini stabiliți în oraș și de liberti de toate neamurile, dar mai ales greci și orientali, care, aproape toți, trăiau de pe urma nobilimii în a cărei clientelă intraseră.

9. Pentru a-și atrage bunăvoința alegătorilor, candidații la diversele magistraturi organizau jocuri, mai ales jocuri de circ, cu ocazia diferitelor sărbători, precum și distribuirea gratuită de rații de carne, de vin, de ulei, de îmbrăcăminte și chiar de bani, purtînd numele de *congiaria*. Iar începînd cu anul 189 î.e.n. s-a introdus și obiceiul ospetelor publice : se puneau mese în for unde veneau să se ospăteze cetățenii săraci, care nu aveau să uite în ziua alegerilor pe cei care le organizaseră. De aceea, dorința de trai bun în lenevie a plebei

urbane era reflectată în celebra expresie : „Panem et circenses“ (după cum spune Juvenal în Satira X *), pîine și jocuri de circ !, bineînțeles gratuite.

10. Dispariția treptată a clasei micilor proprietari a avut drept rezultat micșorarea treptată a acelei categorii de cetățeni din rîndurile cărora se recrutau ostașii legiunilor. Lipsa aceasta s-a manifestat pentru întîia oară cu ocazia fărboaielor din Spania, cînd statul roman a întîmpinat mari greutăți în recrutarea de soldați pentru legiuni. Și răul a mers agravîndu-se, așa încît pentru a putea avea efectivele necesare pentru purtarea războiului cu *Jugurtha* în Africa și pentru a zdrobi cetele prădalnice ale *cimbrilor* și *teutonilor*, Marius a trebuit să facă apel la *proletarii*, adică la cetățenii care nu aveau nici o avere. Dar prin aceasta s-a făcut un pas revoluționar : armata de *cetățeni* a fost înlocuită cu o armată de *mercenari*, care nu luptă pentru patrie, ci pentru plată.

11. Marile războaie de cucerire din bazinul Mării Mediterane au pus statului roman probleme de dotare tehnică, de transport și de aprovizionare a oștirilor ce luptau pe teatre de operațiuni îndepărtate, pentru a căror rezolvare el nu dispunea de organe proprii. De aceea, pentru dotarea și aprovizionarea armatei a făcut apel la oameni de afaceri, care dispuneau de sumele de bani trebuitoare pentru a face față acestor cerințe. Cu timpul, statul roman concesiunează acestor oameni de afaceri grupații în puternice asociații financiare toate lucrările publice (*publica*) : construirea drumurilor și a templelor ; construirea flotelor ; perceperea redevențelor de la cei ce ocupau parcele din *ager publicus* ; și mai ales încasarea impozitelor în provincii : vămi, dijme în natură sau contribuții în bani. De aici denumirea de *publicani* ce li s-a dat. Cum atît sumele pe care le primeau din partea statului, cît și impozitele încasate în provincii depășeau cu mult sumele investite de ei, publicanii s-au găsit în scurtă vreme deținătorii unor mari sume de numerar lichid pe care le-au investit atît în operații comerciale, cît și în operațiuni bancare. De aceea, publicanii se împărțeau în trei categorii : judecatori ai lucrărilor publice, negustori și bancheri (*argentarii*). Și deoarece situația lor materială îi clasa printre aceia care în timp de război făceau armata călare (*equites*), ei au luat și numele de *cavaleri*, deși în aproape toate cazurile erau scutiți de serviciul militar activ. Se constituia în felul acesta alături de *aristocrația de magistraturi* sau ordinul senatorial, o *aristocrație a banului* sau ordinul equestru.

12. Lipsa unei activități industriale care să necesite investiții mari a făcut ca singura formă de activitate financiară folosită la Roma să fie camăta. Bancherii împrumutau, în special provincialilor, sumele de care aceștia aveau nevoie pentru a-și plăti obligațiile față de Roma sau pentru construcții de utilitate publică, cu dobînzii de-a dreptul uriașe, care nu odată îi ruinau pe debitori.

13. Dispunînd de mari sume de bani, cavalerii erau interesați ca dominația Romei să se întindă continuu pentru a deschide noi debușuri activității lor comerciale și financiare : de aceea ei au împins statul roman la o politică războinică și de cuceriri. Și cum o bună parte din senatori erau amestecați (de obicei prin persoane interpuse) în operațiunile financiare ale cavalerilor, presiunea financiarilor asupra vieții politice romane a devenit tot mai accentuată.

14. Izvoarele sclaviei în această perioadă sînt de căutat, înainte de toate, în războaiele neîncetate și în dezvoltarea pirateriei. După sfîrșitul războaielor, prizonierii erau vînduți unor negustori specializați, care-i „desfăceau“ apoi în

tîrgurile de sclavi. Cifrele pe care le oferă istoricii antichi sînt de-a dreptul înspăimîntătoare : în 167 î.e.n. Paulus Aemilius a vîndut 150.000 de epiroți ; Scipio Aemilianus, după distrugerea Carthaginei, 50.000 de carthaginezi, iar în 177 î.e.n. numărul sclavilor sarzi a fost atît de mare, încît expresia „Sardi-venales“ (sarzi de vînzare) a devenit sinonimă cu „marfă ieftină“. În același timp, după dispariția flotelor grecești, feniciene și carthagineze (și mai ales, a celei a Rhodosului care decenii de-a rîndul făcuse poliția mărilor) pirateria a luat un mare avînt, aprovizionînd cu sclavi în special tîrgul din insula Delos, unde, după spusele geografului Strabo, în unele zile se vindeau pînă la 10.000 de capete. Cei mai mulți ajungeau, însă, în Italia, pe latifundiile nobilimii.

15. Liberările de sclavi au devenit mai numeroase în sec. II—I î.e.n. și deoarece libertății rămîneau într-un raport de dependență continuă față de foștii lor stăpîni (deveniți după eliberare patronii lor), ei au constituit o parte însemnată a clientelei, dat fiind că aveau dreptul de vot. Libertății jucau un rol de seamă în viața economică și socială, deoarece cea mai mare parte a meșteșugurilor era în mîinile lor. La fel și o bună parte din profesiunile libere : medici, arhitecți, librari, perceptori. În fine, să nu uităm că unii din scriitorii de frunte ai republicii romane ca : Livius Andronicus, Caecilius, Terentius au fost libertăți.

16. Primul război cu sclavii în Sicilia a izbucnit în anul 135 î.e.n. și a durat pînă în 132 cînd guvernatorul P. Rupilius a ocupat Tauromenium, prinzîndu-l pe șeful răsculaților, Eunous. Faptul că timp de mai bine de trei ani armatele romane fuseseră ținute în șah de armata sclavilor, arată cît de mare era numărul sclavilor și cu cîtă îndîrjire luptaseră. Reorganizarea provinciei Sicilia, făcută de Rupilius, a favorizat interesele ordinului equestru. Cît despre a doua răscoală a sclavilor sicilienii, desfășurată între 104 și 101 î.e.n., ea a avut drept cauză tocmai atitudinea cavalerilor față de o hotărîre a senatului. Deoarece, pentru a-și procura mîna de lucru necesară, cavalerii puseseră la cale razii care răpiseră oameni liberi din provincii și chiar din Italia pentru a-i transforma în sclavi, senatul hotărîse eliberarea lor. Dar sub presiunea cavalerilor, pretorul Siciliei, Licinius Nerva, nu a aplicat senatus-consultul și i-a restituit pe cei ce veniseră să-și reclame libertatea, stăpînilor lor. Atunci, sclavii din Syracuza s-au răscolat, iar exemplul lor a fost urmat de ceilalți. Sub conducerea a doi șefi, Athenion și Salvius, ei au rezistat în orașul Triocala pe care l-au întărit. Abia în anul 101 î.e.n. consulul M. Aquilius izbuti să înăbușe răscoala.

17. Transformările produse de războaiele de cucerire din prima jumătate a sec. II î.e.n. au provocat o criză a statului roman : în timp ce posibilitățile de recrutare pentru menținerea în formă a legiunilor scădeau continuu, la frontieră primejdia „barbarilor“ apărea sub forma triburilor germanice de cimbri și teutoni, iar în interior răscoalele sclavilor erau tot mai greu înăbușite. Pentru remedierea situației se impuneau reforme urgente, între care cea mai de seamă era aceea a refacerii clasei micilor proprietari pentru a restabili echilibrul social și pentru a ușura recrutarea. Acest lucru l-au înțeles frații Gracchi.

Indicații metodice

Deoarece marile cuceriri mediteraneene reprezintă o răscruce în istoria republicii romane, ele marcînd momentul de trecere de la perioada de echilibru constituțional, cuprinsă între sfîrșitul luptei între patricii și plebei (287 î.e.n.), și începutul crizei social-economice deslănțuite de reformele Gracchilor (133 î.e.n.),

lecția privind rezultatele lor este o *lecție-cheie*, întrucât ea explică noua orientare pe care o ia politica statului roman, orientare care va duce pînă la urmă la instaurarea monarhiei lui Augustus.

De aceea, tratarea ei cere din partea profesorului un efort susținut pentru a evidenția *conexiunile* și *intercon condiționările* deosebitelor aspecte care concură la transformarea societății romane.

Mai întîi trebuie bine reliefată legătura cauzală între *războaiele de cucerire* și transformările social-economice :

- *războaiele* determină creșterea uriașă a puterii economice și politice a nobilimii
- *războaiele* provoacă dispariția treptată a clasei micilor proprietari
- *războaiele* prilejuiesc apariția clasei cavalerilor, care favorizează o politică de noi cuceriri
- *războaiele* fac să crească nemăsurat numărul sclavilor, creînd noua primejdie internă a răscoalelor

În al doilea rînd, trebuie subliniate *repercusiunile* pe care fiecare proces istoric îl are asupra celorlalte :

— creșterea numărului sclavilor provoacă scăderea valorii mîinii de lucru libere, ducînd la vînzarea de către micii proprietari a loturilor lor, care merg să sporească latifundiile nobilimii și prin aceasta puterea ei ;

— politica agresivă a cavalerilor duce la noi războaie, care fac să crească numărul sclavilor și odată cu el și primejdia răscoalelor ;

— conflictul între nobilime și cavaleri favorizează apariția unei demagogii care întărește clientela, promovînd lenea și pretențiunile plebei urbane. Dar, mai ales, trebuie subliniată dispariția clasei micilor proprietari din perspectiva decăderii treptate a *armatei tradiționale romane* : lipsa micilor proprietari a dus la formarea armatei de *proletarii*, legați nu de interesele statului, ci de generalul care-i conduceau. De aici încercările de reformă ale Gracchilor, al căror principal obiectiv a fost *refacerea armatei de cetățeni*.

Se cere pregnarea cîtorva noțiuni noi ca : *latifundiu*, *nobilime* (în accepțiunea specific romană), *cavaleri* (care nu au semnificație militară, ci economică mai întîi și social-politică mai apoi), *gladiatori* (subliniindu-se originea lor etruscă), *clientelă* (în noua accepțiune, spre deosebire de vechii clienți).

Poate fi folosit, în condițiile indicate, textul lui Appian publicat în „Studii și articole de istorie”, XXIV, 1973, p. 97—100. De corectat data 137 din manual, în 135 și, corespunzător, expresia de mai jos : „Au trecut *aproape* 30 de ani”, nu aproape, ci *chiar* 30 de ani, dat fiind că al doilea război cu sclavii a început în 104 î.e.n.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. *Istoria Universală*, vol. II, Buc., 1959, p. 326—334 ; 335—336 ; 343—346.
2. G. Bloch și J. Carcopino, *Histoire romaine*, T. II, Paris, 1940, cap. IV, p. 76—108 (remarcabil și complet).

AUREL IORDĂNESCU